

มนุษย์ตามทรรศนะในพุทธปรัชญา

The Human Being Perspective in the Buddhist Philosophy

พระมหาสมชาย กตเตโช¹, จิตศรีณย์พร ปัญญาวัฒนคุณ² และ

Received: 16/05/2022

วนิชญา ชัยยา^{3*}

Revised: 16/08/2022

วัดกันมาตุยาราม กรุงเทพมหานคร¹, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราช

Accepted: 05/09/2022

วิทยาลัย^{2,3}

Phramahasomchai Katatecho¹, Jitsarinpron

Panjawattanakun², and Wanitchaya Chaiya^{3*}

Kanmatuyaram Monastery Bangkok¹, Mahamkut Buddhist

University^{2,3}

Corresponding Author Email: wanitchaya.c26@gmail.com*

Cite: Katatecho, P. Panjawattanakun, J. & Chaiya, W. (2022). The Human Being

Perspective in the Buddhist Philosophy. *Journal of Dhamma for Life*, 28(3), 49-62.

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอแนวความคิดเรื่องมนุษย์ตามทรรศนะในพุทธปรัชญา ปรัชญาเป็นแนวความคิดเกี่ยวกับมนุษย์และธรรมชาติ เป็นแนวความคิดที่สำคัญอย่างยิ่งที่ต้องการรู้ความจริงแห่งชีวิต พุทธปรัชญาถูกนำเสนอโดยหลักคำสอนเกี่ยวกับความจริง (สังขธรรม) และหลักปฏิบัติ (จริยธรรม) พุทธปรัชญากล่าวว่า มนุษย์ไม่ได้มีแต่ร่างกายซึ่งเป็นรูปขันธ์เพียงอย่างเดียว ยังมีสิ่งสำคัญอีกอย่าง คือ จิต ซึ่งเป็นนามขันธ์ และถือว่าร่างกายกับจิตต่างก็เป็นธรรมชาติหรือลักษณะเฉพาะของตน จิตมีธรรมชาติของตนต่างหากไม่อาจทอนลงเป็นสสารได้ และสสารที่อาจเปลี่ยนแปลงเป็นพลังงานได้ก็ไม่อาจเปลี่ยนแปลงเป็นจิตได้เช่นกัน มนุษย์ตามทัศนะของปรัชญาจึงประกอบด้วย 2 กระแส คือ กระแสทางรูปธรรมและนามธรรม และร่างกายมนุษย์เป็นสิ่งไม่เที่ยง (อนิจจัง) และเป็นทุกข์ (ทุกขัง) เพราะมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา พุทธปรัชญามีทรรศนะว่ารูปขันธ์ คือร่างกายของมนุษย์จึงมีสภาพเหมือนกระแสน้ำที่ไม่เคยหยุดนิ่ง ส่วนจิตของมนุษย์นั้นมีเกิดดับเปลี่ยนแปลงไปด้วย

คำสำคัญ: มนุษย์; ทรรศนะ; พุทธปรัชญา

Abstract

This academic article aims to present the concept of human beings in Buddhist philosophy. Philosophy is a concept about man and nature, a concept that is extremely important to know the truth of life. Buddhist philosophy is represented by a doctrine of truth (truth) and practice (ethics). Buddhist philosophy says Human beings do not only have the body, which is the aggregate, but also the mind. Which is the name Khan and regards the body and the mind as being each of their own nature or characteristics. It is the mind that has its own nature that cannot be transformed into matter, and that matter that can be transformed into energy cannot be transformed into mind. The human being, according to philosophy, therefore consists of two elements: concrete and abstract currents. Buddhist philosophy has a view that the human body is impermanent (impermanent) and suffering (dukkha) because it is constantly changing as for the human mind, there are also changes in birth and extinction.

Keywords: Human Being; Perspective; Buddhist Philosophy

1. บทนำ

ปรัชญาทั้งปรัชญาตะวันตกและปรัชญาตะวันออก ต่างก็พยายามที่จะหาข้อเท็จจริงว่า มนุษย์คืออะไร มนุษย์มาจากไหน มนุษย์เกิดขึ้นในโลกตั้งแต่เมื่อไร มนุษย์มีองค์ประกอบอย่างไร จุดหมายปลายทางของมนุษย์คืออะไร ทำไมมนุษย์จึงเกิด ทำไมมนุษย์จึงตาย สิ่งประเสริฐที่สุดสำหรับมนุษย์คืออะไร ฯลฯ ปรัชญาเป็นคำถาม ศาสนาเป็นคำตอบ มีบ่อเกิดแห่งเดียวกัน คือจิตใจ ปรัชญาเป็นภาคทฤษฎี ศาสนาเป็นภาคปฏิบัติ ปรัชญาเป็นความคิด ศาสนาเป็นการกระทำ ปรัชญาเป็นข้อสงสัย ศาสนาเป็นการตอบความสงสัย

ทัศนะ คือความเห็น การเห็น เครื่องรู้เห็น สิ่งที่เห็น การแสดง ทัศนคติคือ แนวความคิดเห็น ๒ คำว่าทัศนะนี้พระพุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวไว้ใน คู่มือมนุษย์ ฉบับสมบูรณ์ ไว้ว่า มองในแง่ปรัชญา พุทธศาสนายังมีความรู้ ซึ่งอยู่ในฐานะที่จัดเป็นปรัชญาและวิทยาศาสตร์อีกด้วย สำหรับปรัชญานั้นจำกัดความแต่เพียงว่า คือสิ่งที่ยังเห็นแจ้งชัดด้วยการพิสูจน์ และทดลองไม่ได้ยังต้องอาศัยการคำนวณไปตามหลักแห่งการใช้เหตุผลระบอบหนึ่ง อย่างนี้เรียกว่า เป็นปรัชญา (Philosophy) แต่ถ้าเป็นส่วนที่อาจเห็นแจ้งประจักษ์ได้

ด้วยตาแล้ว หรือด้วยการพิสูจน์ทดลองตามทางวัตถุ หรือแม้แต่ที่อาจเห็นชัดด้วยตาใน คือญาณจักขุก็ตาม ก็เรียกว่าวิทยาศาสตร์ได้ ความรู้อันลึกซึ้ง เช่นเรื่องปฏิจางสมุပ္บาท นั้นถ้าสงสัยย่อมเป็นปรัชญาสำหรับผู้ที่ ยังไม่บรรลุธรรม แต่จะกลายเป็นวิทยาศาสตร์ (Science) ไปทันทีสำหรับผู้ที่ยังไม่บรรลุธรรมแล้ว อย่างเรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หรือเรื่องสุญญตาก็เหมือนกันอย่างดีที่สุดจะเป็นได้ก็เป็นเพียงปรัชญาสำหรับที่ คำนึงคำนวนของคนทั่วไป ไม่อาจจะเป็นวิทยาศาสตร์ขึ้นมาได้ แต่สำหรับพระอรหันต์แล้ว เรื่องเหล่านี้จะ กลายเป็นวิทยาศาสตร์ไปในทันทีเพราะท่านได้เห็นแจ้ง ประจักษ์แล้วด้วยใจของท่านเอง ไม่ต้องคำนึง คำนวนตามเหตุผล เราจึงมองเห็นกันอยู่เป็น 2 ทรรศนะคือว่า หลักพระพุทธศาสนาบางอย่างนั้น เป็น ปรัชญาสำหรับคนธรรมดาสามัญทั่วไป แต่เป็น

วิทยาศาสตร์สำหรับบรรดาพระอรหันต์ทั้งหลาย แต่ถึงอย่างนั้นก็ดี ยังมีหลังพระพุทธศาสนา บางส่วนบางประเภทที่เป็นวิทยาศาสตร์โดยส่วนเดียว ที่บุคคลสมัยนี้จะพิสูจน์ให้ชัดแจ้งด้วยสติปัญญา หรือด้วยวิธีจับฉวยเอาความจริงตามหลักวิทยาศาสตร์แห่งยุคปัจจุบันได้เหมือนกัน โดยเฉพาะเรื่อง อริยสัจจ์ เป็นต้น (พระธรรมโกศาจารย์, 2538: 225-226) แม้ปรัชญาและศาสนาต่าง ๆ จะได้พยายามหา คำตอบ แต่ทรรศนะเกี่ยวกับมนุษย์มีอยู่แตกต่างกันมากมาย และมนุษย์ก็ยังแสวงหาคำตอบต่อไปอย่างไม่ มีวันจบสิ้น นั่นคือนักปรัชญาทั่วไป

พุทธปรัชญา

“พุทธปรัชญา ได้แก่ หลักคำสอนเกี่ยวกับความจริง (สัจธรรม) และหลักปฏิบัติ (จริยธรรม) บาง ประการของพระพุทธศาสนาที่นำมาศึกษาวิเคราะห์ด้วยการใช้เหตุผลตามวิธีการของปรัชญา” ตามคำ นิยามนี้หมายความว่า พุทธปรัชญาจะจำกัดวงอยู่ในส่วนที่เป็นศาสนธรรมของพระพุทธศาสนาเท่านั้น จะ ไม่รวมไปถึงส่วนที่เป็นศาสดา ศาสนบุคคล ศาสนพิธี และศาสนสถานด้วย เว้นเสียแต่ว่าส่วนต่าง ๆ เหล่านี้ จะไปเกี่ยวข้องกับศาสนธรรมที่จะต้องศึกษาวิเคราะห์ด้วยการใช้เหตุผลเชิงปรัชญาด้วยเท่านั้น (สุนทร ณ รั้งสี, 2541: 10)

พุทธปรัชญากล่าวได้ว่า เป็นปรัชญาที่มีมนุษย์เป็นจุดศูนย์กลางของปัญหา พระพุทธศาสนาเป็น ปรัชญาทั้งในแบบตะวันตกและตะวันออก ในแบบตะวันออก คือพฤติกรรม ตามหลักเหตุผลอันเกิดจาก การตรัสรู้ แล้วนำมาแสดง (สวากขาโต ภควตา ธมโม) ถ้าสาวกได้ฟังแล้ว กำลังศึกษาอยู่ยังไม่บรรลุธรรม (ปัจจุตตํ วิทิตโต วิญญูหิ) รู้เฉพาะตนแล้ว ถ้ากล่าวในแนวพระไตรปิฎกการศึกษาที่หนักไปทางปรัชญา คือ พวกมีสุตะมาก แต่ไม่เข้าถึงสุตะ คนศึกษาน้อย แต่ปฏิบัติจริงจัง คือ พวกมีสุตะน้อย (เล่าเรียนน้อย) แต่ เข้าถึงสุตะ บางคนมี สุตะมาก เรียนได้มาก ทั้งปฏิบัติได้มรรคผลอย่างพระสารีบุตร ถือว่า สมบูรณ์ทั้งฝ่าย ปรัชญาและผลของการปฏิบัติ บางคนไม่รู้ทฤษฎีปฏิบัติก็ไม่เป็น ถือว่าเป็นโมฆะทั้งสองส่วน (มหาเถร สมาคม, 2549: อ.จ. 21/6/8-9) และตามหลักตะวันออกจะจำกัดความหมายของปรัชญาได้ว่า ปรัชญาคือ

พฤติกรรมตามหลักเหตุผลอันเกิดจากความตรัสรู้เป็นปทัสถาน ฝ่าย Philosophy มีความหมายว่า พฤติกรรมตามหลักเหตุผลซึ่งเกิดจากความสงสัย หรือความแปลกใจจัดเป็นตัว Philosophy ย่อมเป็น เบื้องต้นแห่งปรัชญา และจุดมุ่งหมายหลักของพุทธปรัชญา คือมุ่งศึกษาทำความเข้าใจเกี่ยวกับมนุษย์ เพื่อ เป็นการเข้าใจมนุษย์อย่างถูกต้องและเข้าใจอย่างแท้จริงต้องเข้าใจตามธรรมชาติของพุทธศาสนาเถรวาท

2. พุทธปรัชญาที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

พุทธปรัชญาที่ปรากฏในพระปิฎกมีอยู่มากมาย จะยกมาพอสังเขป เช่นเรื่องความเป็นเหตุและเป็นผล คือเป็นไปตามกฎที่ว่า “เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ” (มหาเถรสมาคม, 2549: ม.ม. 12/406/495) หลักปรัชญาจสุมุปาบทินโรธวาร (สายดับ) ได้แสดงขั้นตอนการดับกิเลสไว้อย่าง ชัดเจน ซึ่งเป็นกระบวนการที่เป็นไปอย่างเป็นระบบวงจร มีขั้นตอนและสัมพันธ์ต่อกันแบบลูกโซ่ และ ในนันทิสุตระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า “คนมีโคยอมเคราะห์้าโคเพราะโคทั้งหลาย เหมือนคนมีบุตรยอมเคราะห์้า โศกเพราะบุตรทั้งหลาย นรชนยอมมีความเคราะห์้าโคเพราะอุปธิทั้งหลาย แต่คนที่ไร้อุปธิกิเลสหาเคราะห์้าโค ไม่” (มหาเถรสมาคม, 2549: ส. ส 15/12/12)

ในปฐมสังยุตตนิสุตระตรัสว่า “เป็นผู้มีความเห็นชอบ คือ มีความเห็นไม่วิปริตว่า ทานที่ให้แล้วมี ผลจริง การบูชามีผลจริง การเช่นสรวงมีผลจริง ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำความดีทำชั่วมีจริง โลกนี้มีจริง โลกหน้า มีจริง มารดามีคุณจริง บิดามีคุณจริง โอปปาติกสัตว์ทั้งหลายมีจริง สมณพราหมณ์ผู้ดำเนินชอบปฏิบัติชอบ ผู้ทำโลกนี้และโลกหน้าให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนให้ผู้อื่นรู้ตามด้วยมีจริง ในโลก” (มหาเถร สมาคม, 2549: อ.ท.สก. 24/217/405) ทำให้ทราบว่า ความเห็นชอบเป็นสมบัติแห่งการงานทางใจที่มีความ จงใจเป็นกุศล มีสุขเป็นกำไร มีสุขเป็นวิบาก เป็นเรื่องปัญญา

3. ทรรศนะเรื่องมนุษย์

คำว่า “มนุษย์” หมายถึงอะไร พุทธปรัชญาให้ความหมายไว้ ดังนี้ มนุษย์เป็นสัตว์โลกชนิดหนึ่งที่มี ชีวิตเกิด แก่ เจ็บ ตาย อยู่ในโลกเช่นเดียวกับสัตว์โลกอื่น ๆ (สุนทร ฌ รังสี, 2541: 92)

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 ได้ให้ความหมายของคำว่า มนุษย์ คือ สัตว์ที่รู้จัก ใช้เหตุผล สัตว์ที่มีจิตใจสูง คน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554: 879)

สุเชาว์น พลอยชุม ได้กล่าวไว้ในหนังสือ สารัตถะวิชาการพุทธปรัชญาว่า หากกล่าวในเชิง องค์ประกอบขั้นมูลฐานของชีวิต พระพุทธศาสนาแสดงว่า มนุษย์คือ ธาตุ ๖ หากกล่าวเชิงส่วนประกอบ ของชีวิต มนุษย์ก็คือขั้น 5 เพราะการรวมกันของธาตุ 6 จึงก่อให้เกิดหน่วยชีวิตที่ เรียกว่า นามรูปขั้น

อันมีความหมายว่า มนุษย์ หรือชีวิตมนุษย์นั้นประกอบด้วยทั้งนาม (คือ อสสาร) และรูป (คือ สสาร) และจากองค์ประกอบทั้ง 2 ลักษณะดังกล่าว ซึ่งผสมเป็นหน่วยเดียวกัน คือ นามรูป จึงก่อให้เกิดประสาทสัมผัส หรือประสาทรับรู้ขึ้นในชีวิตมนุษย์ 6 อย่างที่เรียกว่าอายตนะ 6 ได้แก่ ประสาทตา ประสาทหู ประสาทจมูก ประสาทลิ้น ประสาทกาย (ผิวหนัง) ประสาทใจ อายตนะ

หรือประสาทสัมผัสเหล่านี้ จึงเป็นเสมือนช่องประตูหรือช่องทางที่ข้อมูลจากภายนอกไหลเข้าไปสู่ชีวิตของมนุษย์ ทำให้เกิดเป็นกระบวนการรับรู้ขึ้นในชีวิตของมนุษย์ (เชาวน์ พลอยชุม และ สุวิญ รักสัตย์, 2555: 145)

ส่วนพุทธปรัชญาถือว่า สิ่งที่มีอยู่มีเพียง 2 สิ่งเท่านั้น คือ สิ่งที่เราเรียกว่าสังขตธรรมอย่างหนึ่ง และอสังขตธรรมอย่างหนึ่ง

สิ่งทั้งปวงในสากลจักรวาลล้วนจัดเป็นสังขตธรรม คือ สิ่งที่เกิดขึ้นเป็นไปด้วยอำนาจการปรุงแต่งของเหตุปัจจัย ไม่ใช่มาจากพระเจ้าองค์ใด เป็นเหตุปัจจัยตามธรรมชาติที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ซึ่งเป็นเรื่องของธรรมชาติล้วน ๆ กฎธรรมชาติคือกฎแห่งเหตุและผล มนุษย์จัดอยู่ในประเภทสังขตธรรม มนุษย์จึงเป็นสิ่งหนึ่งที่มีอยู่ในธรรมชาติ เป็นไปตามกฎธรรมชาติเช่นเดียวกับสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต มนุษย์เกิดขึ้นมาจากวิัตถุธาตุในโลกเช่นเดียวกับสิ่งอื่น ๆ

เมื่อแรกการเกิดเราก็ได้รับร่างกายที่เป็นส่วนหนึ่งของบิดามารดา ต่อมาก็บริโภคอาหารที่มาจากวิัตถุธาตุในรูปต่าง ๆ เช่น ผัก เนื้อ เป็นต้น แล้วแปรเปลี่ยนเป็นส่วนประกอบของร่างกายมนุษย์ คือ ส่วนประกอบของโลกนั่นเอง เมื่อตายไปธาตุเหล่านี้ก็คืนสู่ธรรมชาติดั้งเดิม แล้วก็แปรเปลี่ยนต่อไปอีกเป็นพืช ผัก เป็นวัฏจักร เราจึงเป็นธรรมชาติมิได้นอกเหนือไปจากธรรมชาติเลย พุทธปรัชญาจึงถือว่ามนุษย์เป็นสังขตธรรมอย่างหนึ่ง เกิดตามเหตุปัจจัย

พุทธปรัชญากล่าวว่า มนุษย์ไม่ได้มีแต่ร่างกายซึ่งเป็นรูปขันธ์เพียงอย่างเดียว ยังมีสิ่งสำคัญอีกอย่าง คือ จิต ซึ่งเป็นนามขันธ์ และถือว่าร่างกายกับจิตต่างก็เป็นธรรมชาติหรือลักษณะเฉพาะของตน จิตมีธรรมชาติของตนต่างหากไม่อาจทอนลงเป็นสสารได้ และสสารที่อาจเปลี่ยนแปลงเป็นพลังงานได้ก็ไม่อาจเปลี่ยนแปลงเป็นจิตได้เช่นกัน มนุษย์ตามทัศนะของปรัชญาจึงประกอบด้วย 2 กระแส คือ กระแสทางรูปธรรมและนามธรรม และร่างกายมนุษย์เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง (อนิจจัง) และเป็นทุกข์ (ทุกขัง) เพราะมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา รูปขันธ์ คือร่างกายของมนุษย์จึงมีสภาพเหมือนกระแสน้ำที่ไม่เคยหยุดนิ่ง ส่วนจิตของมนุษย์นั้นมีเกิดดับเปลี่ยนแปลงไปด้วย เมื่อร่างกายกับจิตมาปรากฏรวมกันความเป็นมนุษย์ก็ปรากฏสมบูรณ์ จึงกล่าวได้ว่ามนุษย์ประกอบด้วยกระแส 2 กระแส กระแสรูปธรรมคือร่างกายของมนุษย์สิ้นสุดลงเมื่อคนตาย หลังจากคนตายแล้ววิัตถุธาตุต่าง ๆ ที่ประกอบกันเป็นร่างกายของมนุษย์ก็หยุดทำหน้าที่การมีชีวิต จึงกล่าวว่า กระแสทางรูปธรรมของมนุษย์สิ้นสุดลงเมื่อคนตาย แล้วแปรเปลี่ยนเป็นธาตุต่าง ๆ

สู่ธรรมชาติ แต่กระแสทางนามธรรม คือ จิตใจมนุษย์ไม่เคยสิ้นสุดลง ตลอดเวลาที่ยังเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏสงสาร เมื่อคนตายกระแสจิตของมนุษย์ก็ยังเกิดดับ เกิดดับเป็นสันตติสืบทอดไปในชาติใหม่หรือภพใหม่ กระแสทางนามธรรมของมนุษย์จะสลดหยุดลงชั่วคราวใน 2 กรณี คือ เมื่อเกิดเป็นอสังขณีสัตว์ในพรหมโลกชั้นจตุตถฌานภูมิ และเมื่อพระอรหันต์หรือพระอนาคามีผู้ได้สมบัติ 8 เข้าสู่สัญญาเวทิตินิโรธสมบัติ และจะสิ้นสุดหยุดลงโดยสิ้นเชิง ก็ต่อเมื่อพระอรหันต์เข้าสู่ปรินิพพานเท่านั้น (สุนทร ฌ รั้งสี, 2541: 94-95)

สรุปได้ว่า มนุษย์ คือ ธรรมชาติ คือ ธาตุ 6 หากกล่าวเชิงส่วนประกอบของชีวิต มนุษย์ก็คือชั้น 5 เพราะการรวมกันของธาตุ 6 จึงก่อให้เกิดหน่วยชีวิตที่เรียกว่า นามรูป ที่สำคัญต้องมีคุณธรรม คุณธรรมจะทำให้มนุษย์แยกออกจากสัตว์เดรัจฉาน เพราะมีจิตใจสูง มีเหตุผล และมีปัญญา

3.1 มนุษย์มาจากไหน

มนุษย์เริ่มเกิดขึ้นในโลกตั้งแต่เมื่อไรนั้น พุทธปรัชญามีทรรศนะว่า ไม่อาจสาวไปหาที่สุดเบื้องต้นแห่งการเกิดขึ้นในโลกของมนุษย์ได้ แม้ในอัครคัมภีร์สูตร (มหาเถรสมาคม, 2549: ที.ปา. 11/119/100) ที่กล่าวว่า มนุษย์กลุ่มแรกในโลกจุติมาจากอภัสสรพรหม ก็ได้หมายความว่านั่นเป็นการเริ่มเกิดมีขึ้นในโลกเป็นครั้งแรกของมนุษย์ เพราะการที่มนุษย์จุติจากอภัสสรพรหมไม่ได้หมายความว่า จุติมาจากร่างกายที่ตายแล้วแล้วเกิดใหม่เป็นมนุษย์กลุ่มแรกในโลกยุคนั้นก็มาจากพรหมประเภทอื่น หรือมาจากมนุษย์อีกต่อหนึ่งหาจุดเริ่มต้นที่แท้จริงไม่ได้ ด้วยเหตุนี้พุทธปรัชญาจึงถือว่า มนุษย์เป็นสิ่งที่ไม่มีที่สุด เบื้องต้นอันไม่อาจสาวไปหาพบได้

3.2 การเกิดขึ้นของมนุษย์ในชีวิตประจำวัน

ในกำเนิด 4 ที่กล่าวไว้ในพุทธปรัชญา มนุษย์เป็นสัตว์โลกประเภทขลาพุชะ คือก่อเกิดขึ้นมาจากมารดาเช่นเดียวกับสัตว์ชั้นสูงที่เลี้ยงลูกด้วยนมอย่างเช่น หมู วัว ควาย ช้าง ม้า ฯลฯ พระพุทธศาสนาสอนว่าการตั้งครรรค์ของสตรีจะเกิดขึ้นได้ ต้องประกอบพร้อมด้วยองค์ 3 ประการ คือ

- 1) บิดามารดาอยู่ร่วมกัน (มีเพศสัมพันธ์)
- 2) มารดามีประจำเดือน (คือ อยู่ในวัยที่มีประจำเดือนและมีประจำเดือนเป็นปกติ)
- 3) มีสัตว์มาเกิด (คำว่า สัตว์ ได้แก่ สิ่งมีชีวิตที่มีจิต)

การปฏิสนธิจากชาติเก่าเข้าปฏิสนธิในครรภ์ของมารดาชาติใหม่นั้น พระพุทธเจ้าได้สอนไว้ในมหาตัมหาสังขยสูตรว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะความประชุมพร้อมแห่งปัจจัย 3 ประการ การถือกำเนิดแห่งทารกจึงมีได้ คือ ในสัตว์โลกนี้ บิดามารดาอยู่ร่วมกัน มารดามีระดู และมีสัตว์มาเกิด” (มหาเถรสมาคม, 2549: ม.ม. 12/408/498)

เท่ากับบ่งชี้ว่าการเข้าถือปฏิสนธิในครรภ์ของสัตว์ที่มาจากเริ่มต้นขึ้นตั้งแต่ขณะแรกของการตั้งครรภ์ คือตอนที่ยังเป็นกลละ ในองค์ทั้ง 3 ประการดังกล่าวนี้ ถ้าขาดองค์ใดองค์หนึ่งไป การตั้งครรภ์ของสตรีก็เกิดขึ้นไม่ได้ บ่งชี้ว่า มนุษย์ประกอบด้วยกายกับจิต หรือรูปกับนามนั้นตั้งแต่เป็นกลละ แล้วเต็มทีไปตามกายภาพและจิตภาพตามระยะเวลา

ขั้นตอนการเกิดมีอินทกษัยมาพุลถามว่า สรีระนี้ได้อย่างไร กระดูกและก้อนเนื้อมาจากไหน สัตว์นี้จะอยู่ในครรภ์ได้อย่างไร พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า “รูปนี้เป็นกลละก่อน จากกลละก็เป็นอัพพุทะจากอัพพุทะเกิดเป็นเปสิ จากเปสิเกิดเป็นขณะ จากขณะเกิดเป็น 5 ปุ่ม ต่อจากนั้นก็มิมม ขน และเล็บเกิดขึ้น มารดาของสัตว์ในครรภ์บริโภคสิ่งใดไป ไม่ว่าจะกินข้าว น้ำ และโภชนาหาร สัตว์ผู้อยู่ในครรภ์มารดาก็ยังอติภาพให้เข้าไปในครรภ์นั้นด้วยสิ่งนั้น” (มหาเถรสมาคม, 2549: ส.ส. 15/235/347) และการเกิดมี 5 ขั้นตอนคือ

- 1) ขั้นที่เป็น กลละ มีลักษณะเป็นหยดโลหิตขนาดเล็กผ่องใสบริสุทธิ์ ที่ไม่อาจมองเห็นได้ด้วยตาเปล่า แต่เพื่อให้พอจินตนาการเห็นได้ว่า เหมือนเอาขนแกะซึ่งมีปริมาณน้อยนิดจุ่มลงไปใต้น้ำมันงา แล้วยกขึ้นสลัด น้ำมันงาที่เหลือปลายขนแกะน้อยนิดนี้มีปริมาณเท่ากลละ ภาวะกลละจะค่อยๆ พัฒนาไปประมาณ 7 พอถึงวันที่ 8 ก็เข้าสู่ชั้นอัพพุทะ ถ้าเทียบกับหลักชีววิทยาเกี่ยวกับการตั้งครรภ์ จุดที่เริ่มต้นกลละก็คือ จุดที่ตัวเชื้อของบิดาเข้าผสมกับไข่ของมารดานั่นเอง
- 2) ชั้นอัพพุทะ มีลักษณะเป็นโลหิตชั้น มีสีเหมือนน้ำล้างเนื้อ ขั้นนี้จะค่อย ๆ พัฒนาไป 7 วัน ถึงวันที่ 8 ก็เข้าสู่ชั้นที่เรียกว่า เปสิ
- 3) ขั้นที่เป็นเปสิ มีลักษณะเหมือนชั้นเนื้อ แต่ยังมีสภาพเหลวอยู่เหมือนก้อนดีบุกเหลว มีสีแดงเรื่อ ชั้นเปสิ พัฒนาอยู่ 7 วัน ถึงวันที่ 8 ก็จะก้าวเข้าสู่ชั้นที่เรียกว่า ขณะ
- 4) ขั้นที่เป็น ขณะ ขั้นนี้มีลักษณะเป็นก้อนเนื้อ เป็นแท่งทึบและมีสีแดงจัด มีขนาดเท่าไข่ไก่ ขั้นนี้จะพัฒนาอยู่ 7 วัน ถึงวันที่ 8 ก็จะก้าวเข้าสู่ชั้นปัญญาสาข
- 5) ขั้นที่เป็น ปัญญาสาข ขั้นนี้เป็นขั้นที่ก้อนเนื้อในครรภ์ของมารดาเริ่มปรากฏเป็นปุ่ม 5 ปุ่ม ทั้ง 5 ปุ่มนี้เมื่อพัฒนาต่อไป ปุ่มหนึ่งจะเป็นศีรษะ 2 ปุ่มถัดมาจะเป็นแขนสองข้าง และ 2 ปุ่มสุดท้ายจะเป็นขา 2 ข้าง

ถ้านับเป็นสัปดาห์จากเวลาที่เริ่มต้นเป็นกลละจนถึงขั้นเป็นปัญญาสาขในสัปดาห์ที่ 5 สตรีผู้เป็นมารดาก็ได้ตั้งครรภ์มาแล้วเดือนเศษ ต่อจากนั้นร่างกายของทารกในครรภ์ก็จะพัฒนาไปตามลำดับจนกระทั่งมีอวัยวะต่าง ๆ ครบบริบูรณ์ ทารกจะอยู่ในครรภ์ประมาณ 42 สัปดาห์ ซึ่งเท่ากับ 9 เดือน 24 วัน แล้วจึงคลอดออกมาสู่โลกภายนอก ตลอดอยู่ในครรภ์มารดาผู้มารดาบริโภคอาหารสิ่งใด ทารกที่อยู่ในครรภ์ย่อมรับอาหารอย่างนั้น (สุนทร ฦ รังสี, 2541: 98-99)

3.3 องค์ประกอบของมนุษย์

พุทธปรัชญาได้กล่าวถึงองค์ประกอบมนุษย์ไว้หลายลักษณะ อย่างเช่น มนุษย์ประกอบด้วยชั้น ๕ คือมนุษย์มีส่วนประกอบแยกย่อยเป็น 5 กอง พระพุทธเจ้าตรัสในปริยญาสูตร ว่าด้วยธรรมที่ควรกำหนดรู้ และความรอบรู้ “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ธรรมที่ควรกำหนดรู้เป็นไฉน คือ รูปเป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณเป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เหล่านี้เรียกว่าธรรมที่ควรกำหนดรู้” (มหาเถรสมาคม, 2549: ส.ข. 17/23/35) และชั้น 5 ที่ควรกำหนดรู้ คือ

- 1) รูป ได้แก่ ส่วนประกอบฝ่ายรูปธรรมทั้งหมด ร่างกาย และพฤติกรรมทั้งหมดของร่างกาย
- 2) เวทนา ได้แก่ รู้สึกสุข ทุกข์ หรือเฉย ๆ ซึ่งเกิดจากผัสสะทางประสาททั้ง ๕ และทางใจ
- 3) สัญญา ได้แก่ กองสัญญา หมายถึง การหมายรู้ หรือการกำหนดรู้ของอารมณ์ รู้อาการ
- 4) สังขาร องค์ประกอบ หรือคุณสมบัติต่าง ๆ ของจิต มีเจตนาเป็นตัวนำ เจตจำนงที่ชักจูง
- 5) วิญญาณ ได้แก่ ความรู้แจ้งอารมณ์ทางประสาททั้ง 5 และทางใจ ความรู้แจ้ง คือ รู้แจ้ง อารมณ์หมายถึง ความรู้ประเภทยืนพื้น หรือความรู้ที่เป็นตัวยืน เป็นฐานและเป็นทางเดินให้แก่นามชั้นอื่น ๆ เกี่ยวข้องกับนามชั้นอื่นทั้งหมด เป็นทั้งความรู้ต้น (เป็นความรู้เริ่มแรก เมื่อเห็น ได้ยิน เป็นต้น) และความรู้ตาม (รู้ควบไปตามกิจกรรมของชั้นอื่น ๆ เช่น รู้สึกสุขสบาย เป็นต้น) (พระพรหมคุณาภรณ์, 2541: 14-15)

การแบ่งมนุษย์ออกเป็น 5 ส่วนที่เรียกว่าชั้น 5 ถ้าย่อให้สั้นลงก็จะเหลือเพียง 2 อย่าง คือรูปกับนาม โดยรูปชั้นก็คือรูป ส่วนชั้นอื่นอีก 4 คือ เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น วิญญาณชั้นย่อลงเป็นนาม กล่าวอีกอย่างหนึ่ง รูปชั้นนี้ได้แก่ ส่วนที่เป็นร่างกายทั้งหมด ส่วนนามชั้นทั้ง 4 เป็นส่วนที่เรียกว่าจิต ชั้นแต่ละชั้นไม่เพียงเป็นทุกข์ เพราะเหตุมันไม่เพียงเป็นทุกข์มันจึงเป็นอนัตตา

3.4 มนุษย์ทางกายภาพ

ในแง่ของกายภาพของมนุษย์พุทธปรัชญาถือว่าร่างกายมนุษย์ประกอบด้วยธาตุ 4 ที่เรียกว่า มหาภูตรูป 4 คือ ปฐวีธาตุ-ธาตุดิน อาโปธาตุ-ธาตุน้ำ เตโชธาตุ-ธาตุไฟ และวาโยธาตุ-ธาตุลม

- 1) ธาตุดิน เป็นสภาวะที่แผ่ไปหรือส่วนที่กินที่ ลักษณะแค้นแข็ง อ่อนนิ่มบ้าง เช่น กระจุก เนื้อ เอ็น ผม เล็บ ลำไส้ เป็นต้น
- 2) ธาตุน้ำ เป็นสภาวะที่เอิบอาบ ลักษณะเหลว ชิมซาบ เช่น เลือด น้ำเหลือง น้ำย่อย น้ำหนอง ปัสสาวะ เป็นต้น
- 3) ธาตุไฟ เป็นสภาวะที่ให้ความร้อน ความอบอุ่น เช่น อุณหภูมิในร่างกาย ความร้อนในการย่อยอาหาร จากสารอาหารเปลี่ยนไปเป็นพลังงาน เป็นต้น

4) ธาตุลม เป็นสภาวะที่เคลื่อนไหว พัดไป คือ ลมที่อยู่ในช่องท้อง ลมที่อยู่ในลำไส้ ลมหายใจ
เข้าออก

ธาตุดินจะช่วยการทรงตัว ธาตุน้ำช่วยเกาะกุม ไม่ให้กระจัดกระจาย ธาตุไฟช่วยในการยกขึ้น เช่น
การยกแขนยกขา ธาตุลมช่วยในการแกว่งไกว เคลื่อนไหวกาย และอุปาทายรูป 24 เช่น ตา หู จมูก ลิ้น
กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เป็นต้น สภาพแห่งความเป็นหญิง เป็นชาย เนื้อสมอง และระบบของ
เส้นประสาททั้งหลาย อันเป็นฐานให้จิตเกิดขึ้น ตั้งอยู่ เสื่อมไป ดับไป ของวัตถุทั้งหลาย (สุนทร ณ รั้งสี,
2541: 199-122)

ถ้าจะให้เห็นชัดเจน เข้าใจง่าย ว่ารูปเป็นเช่นไรก็ดูที่ ร่างคนที่ตายใหม่ๆ โดยร่างกายจะมีอวัยวะ
ครบถ้วนไม่แตกสลาย ลักษณะของรูปจะเป็นท่อน เป็นก้อนให้เห็น นี่คือ รูปขันธ์ ความเป็นอนัตตาของ
ขันธ์ พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา เราไม่
เป็นมัน มันไม่ใช่ของเรา เราไม่ใช่อัตตาของเรา ข้อนี้หรือจะสวากพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความจริงอย่างนี้ เวทนา
สัญญา สังขารและวิญญาณเป็นอนัตตา อริยสาวกผู้ได้สดับแล้วเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมรู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว
พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี ดังนี้” (มหาเถร
สมาคม, 2549: ส.ข. 17/17/30) และขันธ์ 5 นี้ย่อเป็น 2 ชนิด คือ นามและรูป รูปขันธ์จัดเป็นรูป และอีก
4 ขันธ์ คือ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ จัดเป็นนาม

3.5 มนุษย์ทางจิตภาพ

ในแง่ของจิตภาพของมนุษย์พุทธปรัชญา ถือว่า จิตเป็นปรมาตถธรรม 4 อย่าง คือ จิต เจตสิก รูป
และนิพพาน เพราะจิตเป็นสภาวะธรรมที่เป็นนามธรรม ซึ่งมีอยู่จริงเช่นเดียวกับปรมาตถธรรมอีก 3 อย่าง
ลักษณะที่สำคัญของจิตก็คือการรู้อารมณ์ จิตรับรู้อารมณ์ในลักษณะของการเห็นรูปทางตา การได้ยินทางหู
การได้กลิ่นทางจมูก การรู้รสทางลิ้น การรู้สัมผัสหรือการกระทบทางกาย และการคิดหรือรู้แจ้งธรรมารมณ์
ทางใจ ในความสำคัญของจิต พระพุทธเจ้าตรัสในยมกวรรคว่า “ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจ
ประเสริฐที่สุด สำเร็จแล้วด้วยใจ ถ้าบุคคลมีใจชั่วแล้ว จะพูดหรือทำก็ตาม ทุกข์ก็ย่อมติดตามเขาไปเพราะ
ทุจริต 3 อย่างนั้น (คือกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต) เหมือนล้อหมุนไปตามรอยเท้าโค ที่กำลังลากเกวียน
ในความสำคัญของจิต พระพุทธเจ้าตรัสในยมกวรรคว่า “ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้ามีใจประเสริฐที่สุด
สำเร็จแล้วด้วยใจ ถ้าบุคคลมีใจชั่วแล้ว จะพูดหรือทำก็ตาม ทุกข์ก็ย่อมติดตามเขาไปเพราะทุจริต 3 อย่าง
นั้น (คือกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต) เหมือนล้อหมุนไปตามรอยเท้าโค ที่กำลังลากเกวียนไปฉะนั้น”
(มหาเถรสมาคม, 2549: ขุ.ธ. 25/1/25)จากพุทธพจน์ทำให้ทราบว่าใจที่เป็นธาตุรู้ ธาตุคิด เป็นสิ่งสำคัญ
มาก ไม่ว่าจะกระทำสิ่งใด ๆ ย่อมได้รับผลของกรรมนั้น ๆ

3.6 การเกิดดับของจิต

ตามทฤษฎีของพุทธปรัชญา จิตเป็นสิ่งที่เกิดดับอยู่ตลอดเวลา หรือเกิดดับอยู่ทุกขณะ จิตจะเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป แล้วเกิดขึ้นใหม่ ตั้งอยู่ และดับไป วนเวียนเป็นอย่างนี้อยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าจะเป็นเวลาหลังหรือตื่น ในภาษาไทยเรียกว่า ดวง เรียกจิตที่เกิดขึ้นแต่ละครั้ง จิตดวงเก่าที่ดับไปแล้วเป็นเหตุปัจจัยให้จิตดวงใหม่เกิดขึ้นสืบต่อ จิตดวงใหม่ที่เกิดขึ้นสืบต่อจากจิตดวงเก่าก็ดำรงอยู่ชั่วขณะหนึ่งแล้วก็ดับ พร้อมกับทำหน้าที่เป็นเหตุปัจจัยให้จิตดวงต่อไปเกิดขึ้นทำนองเดียวกัน เพราะฉะนั้น จิตดวงหนึ่งจึงเป็นทั้งเหตุและผลอยู่ในตัว ถ้านับจิตดวงหนึ่งสัมพันธ์กับจิตดวงที่เกิดก่อน มันก็เป็นผล แต่ถ้านับสัมพันธ์กับจิตดวงที่เกิดขึ้นต่อไป มันก็เป็นเหตุ จิตของมนุษย์จึงมีลักษณะเป็นสาย หรือกระแสของปรากฏการณ์ธรรมชาติอย่างหนึ่งที่เป็นเหตุเป็นผล เกิดดับติดต่อกันประดุจลูกโซ่ เราจะเรียกระแสของจิตนี้ว่าเป็นกระแสของชีวิตส่วนหนึ่งก็ได้ พุทธปรัชญาถือว่ากระแสของจิตนี้มีจุดเริ่มต้นไม่ปรากฏ คือเราไม่สามารถสาวไปรู้ได้ว่ากระแสธรรมชาติซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของตัวเรานี้เริ่มต้นขึ้นเมื่อไร กระแสจิตหรือกระแสชีวิตนี้จะไหลเรื่อยไปอย่างไม่ขาดสายหรือสะดุดหยุดลง เวลาคนตายแม้ว่าชั้นทั้ง 5 ที่ประกอบกันขึ้นเป็นคนคนหนึ่งจะดับลง แต่จิตหรือวิญญาณชั้นนั้นเมื่อดับแล้วก็เกิดมีขึ้นใหม่ในภพใหม่ การเกิดดับของจิตที่เป็นสันตติสืบต่อไปจะสะดุดหยุดลงจริง ๆ ก็เมื่อเป็นพระอรหันต์เข้าสู่ปรินิพพานที่ดับทั้งรูปขันธ์และนามขันธ์โดยสิ้นเชิง (สุนทร ฌ รังสี, 2541: 126-128) แสดงให้เห็นว่าแม้จิตก็เป็นอนัตตา เป็นการหยั่งรู้สังขารธรรม รู้จักสิ่งเหล่านั้นตามที่มันเป็นจริง

4. จิตกับการรับรู้

จิตที่เกิดขึ้นรับรู้อารมณ์ทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั้นเรียกว่า วิถีจิต จิตที่อยู่ในสภาพที่ไม่มีการรับรู้อารมณ์เรียกว่า ภาวังคจิต อารมณ์ที่จิตรับรู้ได้แก่อายตนะภายนอก 6 คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ จิตเมื่อเกิดขึ้นรับรู้อารมณ์จนตลอดวิถีแล้วก็ตกสู่ภวังค์ อยู่ในภวังค์อย่างน้อย 3 ขณะ แล้วจึงเกิดขึ้นรับรู้อารมณ์ใหม่ สลับกันอย่างนี้เรื่อยไปตลอดเวลาที่คนตื่นอยู่ส่วนคนที่นอนหลับสนิทไม่มีการฝัน จิตจะเกิดดับอยู่ในภวังค์ตลอดเวลา ถ้าเมื่อใดจิตขึ้นสู่วิถีรับรู้อารมณ์ที่ผ่านเข้ามาทางใดทางหนึ่งแห่งอายตนะภายใน 6 เราก็ตื่น แต่ไม่ว่าจะอยู่ในภาวะของภวังค์หรือพ้นจากภวังค์ขึ้นสู่วิถีรับรู้อารมณ์แล้ว จิตก็อยู่ในสภาพที่เกิดดับเป็นสันตติติดต่อกันเรื่อยไป ในเวลาที่เรานอนอยู่ตลอดวันนั้น จิตมีการตกลงสู่ภวังค์เป็นระยะ ๆ ในการรับรู้อารมณ์ตามปกติ

พระพุทธศาสนาจำกัดความ คำว่าจิต ไปในทางธาตุรู้หรือธาตุคิดที่มีกระบวนการเปลี่ยนแปลงไปตามองค์ประกอบหรือคุณภาพต่าง ๆ ที่เรียกว่า เจตสิก กระบวนการนี้เกิดดับไปตามแต่ที่จิตจะเหนี่ยวสิ่งใดขึ้นมาจับไว้ จิตจึงเป็นความคิดที่เกิด ๆ ดับ ๆ ในอภิธรรมกล่าวว่ามี 89 หรือ 121 คุณลักษณะ มี

ลักษณะเปลี่ยนไปเปลี่ยนมา ตามการปรุงแต่งของเจตสิก ส่วนใหญ่ใช้คู่กับคำว่า ใจ แต่คำว่าใจเมื่อประสมกับคำอื่นมักจะบ่งถึงสภาพความรู้สึกอย่างใดอย่างหนึ่งมากกว่าจะเป็นกระบวนการทางความคิดที่เกิดขึ้นตัวอย่างเช่น เสียใจ บ่งสภาพความเศร้าโศก ดีใจบ่งสภาพความดียินดี ในที่นี้คำว่าใจจึงบอกถึงสภาพของสิ่งหนึ่ง ที่เป็นศูนย์กลางของความรู้สึกมากกว่าจะเป็นกระบวนการของความคิด เหมือนอย่างคำว่า จิต

ในทางพระพุทธศาสนาไม่ถือว่าจิตเป็นตัวตนที่แท้จริงแต่ถือว่าเป็นสิ่งที่อาศัยเหตุปัจจัยหลายอย่างทำให้เกิดขึ้น ตามกฎแห่งอนัตตา (ทุกสิ่งไม่ตัวตนที่จริงแท้) คือไม่มีตัวตนอันเป็นแก่น เหมือนต้นไม้ย่อมอาศัยดิน ราก ใบ แสงแดด อากาศ กิ่ง ทำให้มีตัวตนที่เรียกว่าต้นไม้ขึ้น สรรพสิ่งดูเหมือนมีตัวตนเพราะอิงอาศัยกันและกันเกิดขึ้น เมื่อแยกออกก็ว่างเปล่าไม่มีอะไรเลย เช่นเดียวกับจิตอย่างไม่มีช้อยกเว้น จิตดำรงอยู่ได้ด้วยอาการอิงอาศัยกันของสิ่งที่เรียกว่าเจตสิกอันเป็นองค์ประกอบของจิต ประกอบกันเป็นกระบวนการทำงานทั้ง 7 อย่างเรียกว่า ธรรมธาตุ 7 ที่กำเนิดขึ้นตามกลไกมหาปัญญา (ปัจจัย 24) ที่เป็นไปตามกฎแห่งปฏิจกสมุปบาท โดยจะหมดเหตุแห่งกระบวนการทางจิตเมื่อกำจัดอวิชชาสังโยชน์ จิตเหมือนรถยนต์การที่จะเป็นรถใช้ได้ 1 คัน (สุนทร ฌ รังสี, 2541: 128-129) การทำงานของจิตมีการอิงอาศัยการเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วมาก เร็วจนกระทั่งโลกีย์ปัญญาไม่อาจจะรู้ได้ มีแต่พระอรหิยะเท่านั้นที่จะเห็นการเกิดสืบทอดซึ่งกันและกันของจิต

จิต เป็นธรรมชาติที่รู้อารมณ์ สภาพที่นึกคิด, ความคิด, ใจ มีพุทธภาษิตในจิตตวรรคว่า “มีปัญหา ย่อมทำจิตที่ตื่นรน กลับกลอก รักษาได้ยาก ห้ามได้ยาก ให้ตรงได้ เหมือนช่างครัดตุ๊กครให้ตรงได้ฉะนั้น” (มหาเถรสมาคม, 2549: พุ.ธ. 25/33/36) จากพุทธภาษิตนี้แสดงว่า จิตเป็นธรรมชาติที่ตื่นรน กลับกลอก ป้องกันห้ามไม่ให้อยู่กับที่หรืออารมณ์เดียวยาก มักจะหมุนไปตามอารมณ์ที่ชอบ เป็นภาวะที่เห็น (ด้วยตาเนื้อ) จิตมักคิดเรื่องไกลตัว ตามหลักฝ่ายอภิธรรม จำแนกจิตเป็น 89 (หรือพิสดารเป็น 121) แบ่งโดยชาติ เป็นอกุศลจิต 12 กุศลจิต 21 (พิสดารเป็น 37) วิปากจิต 36 (52) และกิริยาจิต 20 แบ่งโดยภูมิ เป็นดังนี้

เกี่ยวข้องกับกามคุณ เป็นจิตมนุษย์ ภูมิมนุษย์ทั่วไป

1) รูปาวจรจิต 15 เป็นจิตขั้นท่องเที่ยวอยู่ในรูป ระดับจิตใจที่ปรารถนารูปธรรมเป็นอารมณ์ เป็นระดับจิตใจผู้ได้ฌานหรือผู้อยู่ในรูปภพ

2) อรูปาวจรจิต 12 ขั้นท่องเที่ยวอยู่ในอรูป ระดับจิตใจที่ปรารถนาอรูปธรรมเป็นอารมณ์ ของท่านผู้ได้อรูปฌาน หรือผู้ที่อยู่ในอรูปภพทั้ง 4 ชั้น

3) โลกุตตรจิต 8 (พิสดารเป็น 40) ชั้นที่พ้นจากโลก 3 คือ กามโลก รูปโลก อรูปโลก ไม่เป็นไปในกามภูมิเป็นจิตที่รู้นิพพานของพระอรหิยะบุคคล

ในบรรดาจิตทั้ง 4 ประเภท คือ กามาวจรจิต รูปาวจรจิต อรูปาวจรจิตและโลกุตตรจิต มนุษย์อยู่ในภูมิที่สามารถมีจิตได้ทุกประเภท ภูมิของมนุษย์เป็นกามาวจรสุคติภูมิ จิตตามปกติของมนุษย์จะเป็น

กามาวจรจิต แต่มนุษย์สามารถพัฒนาจิตให้สูงขึ้นสู่ระดับรูปาวจรจิต อรูปาวจรจิต และโลกุตตรจิตได้ นั่นคือ เมื่อใดบุคคลเจริญสมาธิจนขึ้นถึงระดับของรูปฌานชั้นใดชั้นหนึ่งของรูปฌาน 4 ขณะที่ยังติดมัวอยู่ในสมาธิของรูปฌาน ในขณะนั้นจิตของเขาก็เป็นรูปาวจรจิต หากฌานลาภีบุคคลนั้นเจริญรูปสมาธิต่อไปจากรูปฌาน 4 จนเข้าถึงอรูปฌานที่ 1 ที่ 2 ที่ 3 หรือที่ 4 ขณะที่ยังติดมัวอยู่กับอรูปฌานชั้นใดชั้นหนึ่ง ขณะนั้นจิตของเขาก็เป็นอรูปาวจรจิต แต่เนื่องจากโดยธรรมชาติภูมิของมนุษย์เป็นกามาวจรภูมิ ภาวะทางจิตที่เป็นรูปาวจรจิตหรืออรูปาวจรจิตจะดำรงอยู่ได้เพียงชั่วเวลาที่จิตยังอยู่ในฌานเท่านั้น เมื่อถอนจิตออกมาจากฌานแล้ว จิตก็คงเป็นกามาวจรจิตตามเดิม

โลกุตตรจิตเป็นจิตที่อยู่เหนือระดับของโลกตามปกติ นั่นคือเป็นระดับของจิตที่ไม่มีอยู่ตามปกติของกามภพ รูปภพ และอรูปภพ หากเป็นจิตที่สัตว์โลกในภพทั้ง 3 จะมีได้ ก็โดยการพัฒนาขึ้นเป็นพิเศษทางเดียวที่จะทำให้จิตระดับนี้เกิดขึ้นได้ก็โดยการพัฒนาจิตตามแนวอริยมรรคมีองค์ 8 อย่างไรก็ตามมนุษย์มีสิทธิได้จิตชนิดนี้เท่าเทียมกัน หากสามารถปฏิบัติภายใต้เงื่อนไข 3 ประการ คือ

- 1) เชื่อในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า (ตถาคตโพธิสัทธา)
- 2) เลื่อมใสในหลักคำสอนของพระองค์
- 3) ปฏิบัติตามวิธีที่พระองค์ทรงวางไว้อย่างจริงจังจนสามารถเข้าถึงโลกุตตรผลด้วยตนเอง

(สุนทร ฌ รังสี, 2541: 158-161)

ใครก็ตามที่สามารถทำตนให้อยู่ภายใต้เงื่อนไขทั้ง 3 ประการนี้ ย่อมสามารถพัฒนาโลกุตตร จิตให้เกิดขึ้นในตนได้ ผู้เข้าถึงโลกุตตรมรรค โลกุตตรผลแล้ว ย่อมเที่ยงต่อการเข้าถึงความหลุดพ้นจากทุกข์โดยสิ้นเชิง

5. ประเภทของมนุษย์

ถ้าว่าโดยรากศัพท์แล้วมนุษย์ควรมีประเภทเดียว คือ ผู้มีจิตใจสูงด้วยคุณ คือ สติ ความเป็นผู้กล้าและความเป็นผู้ประกอบพรหมจรรย์ แต่ได้แบ่งเป็นกัลยาณชน คือ เป็นคนดีทั่วไปหรือที่เรียกว่าเป็นคนดีมีศีลธรรม และมีปุถุชนที่เรียกว่า คนมีกิเลสหนาพร้อมที่จะทำชั่ว ประพฤติชั่วเมื่อมีโอกาส ถ้าไม่มีโอกาสยั่วยวนใจ ปุถุชนก็เหมือนคนดีอย่างกัลยาณชน เมื่อสบโอกาสทำชั่ว มีคนจับได้หรือถูกกฎหมายบ้านเมืองลงโทษ จึงมักจะแก้ตัวว่าปุถุชนก็ทำผิดบ้าง และมียิ่งกว่าปุถุชนคือ บาปชนหรือทุรชน ที่แปลว่า คนชั่วหรือคนลามกบาป คนประเภทนี้ ไม่ใช่สบโอกาสจึงทำชั่ว แต่เป็นผู้หาโอกาสที่จะทำชั่ว จึงแบ่งมนุษย์ออกเป็น 5 แบบ

1) ผู้ปฏิบัติจนถึงอุตมคติแล้ว เช่น พระพุทธเจ้า พระอรหันต์ หรือพระอริยบุคคลแต่ละชั้นก็อยู่ในข้อนี้ “เมื่อใด พระพุทธเจ้าผู้เป็นศาสดา ผู้หาบุคคลเปรียบมิได้ ตรัสรู้ด้วยปัญญาอันยิ่งแล้ว ทรงประกาศธรรมจักรแก่โลกกับทั้งเทวโลก” (มหาเถรสมาคม, 2549: ส.ช. 17/78/119)

2) คนดีมีศีลธรรม เรียกโดยศัพท์ว่า สัปปุรุษ หรือ สัตบุรุษ ท่านเหล่านี้มีโอกาสเลื่อนไปอยู่ข้อที่ 1 เมื่อปฏิบัติยิ่งขึ้น “สัตบุรุษย่อมปรากฏได้ในที่ไกล เหมือนภูเขาทิมาลัย ส่วนอสัตบุรุษถึงจะนั่งอยู่ในที่นี้ก็มิปรากฏ เหมือนลูกศรที่ถูกยิงไปในเวลากลางคืนฉะนั้น” (มหาเถรสมาคม, 2549: ช.ธ. 25/304/113)

3) กัลป์ยามชน คนดีมีศีลธรรมเหมือนกัน แต่ละองค์ประกอบและความหนักแน่นน้อยกว่าพวกที่ 2 ประเภทนี้อยู่ในสังคมส่วนมาก ถ้าพัฒนาตัวเองยิ่งขึ้นจะเลื่อนไปอยู่ข้อสอง

4) บัณฑิต ต้องชวนชวายเป็นอย่างยิ่ง มองเห็นความเศร้าหมองของตัวเอง จึงเลื่อนสู่ขั้นที่ 3 หากประมาท มีโอกาสตกลงมาอยู่ประเภทที่ 5

5) ปาปชน หรือ ทุรชน คือ คนชั่วโดยสันดาน หากจะขยับเลื่อนอยู่ในขั้นที่ 3 ที่ 4 ต้องได้คนแนะนำดีจริง ๆ หรือมีพลังใจเกิดขึ้นชั้นยอด จึงจะมองเห็นแสงสว่างได้ และคนประเภทที่ 5 นี้เป็นอันตรายต่อสังคมเพื่อนมนุษย์ทั่วไป

การแบ่งมนุษย์ อาจแบ่งเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้ 2 แบบคือ ผู้ที่พอแนะนำหรือรับฟังธรรมเข้าใจได้ เรียกว่า เวไนยสัตว์ ที่ตรงข้าม เรียกว่า อเวไนยสัตว์ ในอังกุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ได้แบ่งเป็น 4 แบบ คือ

1) อุกฆฏิตัญญู ผู้ที่พอหาข้อธรรมก็เข้าใจได้เร็ว เช่น พระสารีบุตรฟังธรรมจากพระอัสสชิ

2) วิปจิตัญญู ผู้รู้ต่อเมื่อฟังการอธิบายขยายความ

3) เนยยะ ผู้พอแนะนำได้ด้วยการฝึกสอนต่อไป

4) ทปรมะ ผู้มีบทรเป็นอย่างยิ่ง คือ ค่อนข้างอัปปัญญา (มหาเถรสมาคม, 2549: อง. จตุกก. 21/133/183)

มนุษย์ประเภทอุกฆฏิตัญญู เป็นผู้เข้าใจธรรมได้เร็วยอมเป็นผู้มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดมา มนุษย์ประเภทวิปจิตัญญู เมื่อฟังการอธิบายขยายความ ย่อมเป็นผู้มีสติปัญญาปานกลาง สามารถรู้และเข้าใจได้ในเวลาอันไม่ช้า มนุษย์ประเภทเนยยะ ผู้พอแนะนำได้ด้วยการฝึกสอนต่อไป เป็นผู้ที่มีสติปัญญาน้อย แต่ถ้าฝึกฝน ขยันหมั่นเพียร มีสติ ก็สามารถรู้และเข้าใจได้ และมนุษย์ประเภท ทปรมะ เป็นพวกที่ไร้สติปัญญาไม่เข้าใจธรรม รู้ตามได้ยาก ดังนั้น การที่เป็นมนุษย์ประเภทต่าง ๆ ได้นั้นย่อมมาจาก ปัญญา วาสนา บารมี และอุปนิสัยที่สร้างสมมาแต่อดีตของแต่ละบุคคล

6. สรุป

มนุษย์คือ สัตว์แห่งการเรียนรู้ เพราะพื้นฐานของมนุษย์คือ ธาตุรู้ (วิญญาณธาตุ) ฉะนั้น เมื่อหน่วยชีวิตของมนุษย์เริ่มต้นขึ้น (คือ นามรูป) หรือขั้น 5 สิ่งที่เกิดขึ้นตามมาก็คือ ประสาทรับรู้ หรือประสาทสัมผัส 6 (อายตนะ 6) ซึ่งในจำนวนประสาทสัมผัส 6 นี้ ก็มีประสาทใจคือ มนายนะ รวมอยู่ด้วยกัน กล่าวได้ว่ากายกับจิตเป็นสิ่งคู่กันและอิงอาศัยซึ่งกันและกัน จะขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่งไม่ได้ และเมื่อหน่วยชีวิตเริ่มขึ้น ประสาทใจหรือจิตของมนุษย์ก็เริ่มทำงาน คือ คิดทันที การคิดของจิตจะเข้มข้นหรือชัดเจนตามความเจริญของร่างกายและความพร้อมของประสาทสัมผัสอื่น ๆ ที่จะส่งข้อมูลหรือเรื่องราวไปให้จิตคิด การคิดของจิตคือ การรับรู้หรือการเรียนรู้ของชีวิต การรับรู้หรือการเรียนรู้จึงเป็นสิ่งที่มนุษย์หลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่ตรงกันข้ามกลับเป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนพยายามพัฒนากระบวนการดังกล่าวนี้ของตนให้เข้มข้นยิ่งขึ้น ตามความสามารถของแต่ละชีวิต พุทธปรัชญาเน้นความสำคัญของจิตมากกว่ากาย แต่กายก็สำคัญด้วยเพราะกายสำคัญในฐานะเป็นที่อาศัยหรือเป็นที่ปรากฏของจิตดังกล่าว แต่ร่างกายจะมีพฤติกรรมอย่างไรขึ้นอยู่กับ การกำหนดของจิต การทำดีหรือชั่วก็ขึ้นอยู่กับคุณภาพของจิต ถ้าจิตดีก็กำหนดพฤติกรรมดี ถ้าจิตไม่ดีก็กำหนดพฤติกรรมที่ไม่ดีออกมาภายนอก จากพฤติกรรมทำให้อนุมาณถึงคุณภาพของจิตได้ ยิ่งกรณีการตายและการเกิดใหม่ พุทธปรัชญา ถือว่าจิตของบุคคลที่กำลังจะตายหรือกำลังจะดับ จิตมีบทบาทสำคัญที่สุดจะกำหนดว่าตายแล้วเขาจะไปที่ไหน และเกิดเป็นอะไร จะไปเกิดในสุคติหรือทุคติ

7. เอกสารอ้างอิง

มหาเถรสมาคม. (2549). *พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ 30 ปี พ.ศ. 2549*. (เล่มที่ 4, 11, 12, 15, 17, 21, 24, 25, 31) กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์ พับลิชชิ่ง.

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ). (2538). *คู่มือมนุษย์ ฉบับสมบูรณ์*. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา และสถาบันสันติธรรมจัดพิมพ์.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2554). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*. สืบค้น 14/03/2565. จาก <https://dictionary.orst.go.th/>

สุนทร ณ รั้งสี. (2541). *พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุเชาว์ พลอยชุม, สุวิญ รักสัตย์. (2555). *สารัตถะวิชาการ พุทธปรัชญา*. นครปฐม: พิมพ์ที่โรงพิมพ์มหาสมุทรราชวิทยาลัย.